

Aneta Teperek

Absolwentka Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie
e-mail: aneta.tepererek@gmail.com

ODMIENNOŚCI KULTUROWE A POZIOM ROZWOJU PAŃSTW O MAŁYM POTENCJALE EKONOMICZNYM

Streszczenie

Rozwój najmniejszych gospodarek świata jest efektem wpływu wielu czynników. Jednym z nich są uwarunkowania kulturowe. Celem w niniejszym opracowaniu jest identyfikacja współzależności zachodzących między poszczególnymi kulturami a rozwojem społeczno-gospodarczym 93 państw o małym potencjale ekonomicznym oraz wpływu odmienności kulturowych na ich zróżnicowany poziom rozwoju.

Słowa kluczowe: kultura, kręgi kulturowe, potencjał ekonomiczny, odmienności kulturowe, kultura a poziom rozwoju, integracja gospodarcza

Klasyfikacja JEL: P4; R; Z

Wprowadzenie

Rozwój cywilizacyjny społeczeństw oraz ich polityczna organizacja sprawiły, że polityczna mapa świata nieustannie ulegała zmianom. Jeszcze na początku XX w. istniało 50 państw, podczas gdy w 2018 r., w wyniku procesu politycznej dezintegracji,

rozpadu wielonarodowych państw i dekolonizacji, liczba państw wzrosła do 193¹. Charakteryzowały się zróżnicowaną powierzchnią (od 2 km² do 18 mln km²) i liczbą ludności (od 10 tys. do 1,4 mld). Ich potencjał ekonomiczny, wyrażany wielkością produktu krajowego brutto (PKB), był również bardzo zróżnicowany (od 43 mln USD do 20,5 bln USD). Wśród nich były państwa o dużym potencjale ekonomicznym, pełniące czołową rolę w gospodarce światowej², państwa o średnim potencjale ekonomicznym oraz o małym potencjale ekonomicznym. Ta ostatnia grupa wytwarzała zaledwie 1% światowego PKB (896,5 mld USD), a liczyła aż 93 kraje, czyli prawie połowę państw świata. Ich potencjał ekonomiczny zawierał się dla każdego z nich w przedziale od 42 mln USD do 31 mld USD w 2018 r. W niniejszym opracowaniu za kryterium wydzielenia grupy państw przyjęto zatem ich potencjał ekonomiczny, czyli wielkość gospodarek, wyrażoną w PKB³.

Grupa państw o małym potencjale ekonomicznym, zwana w dalszej części niniejszego opracowania państwami OMPE, była bardzo zróżnicowana pod względem poziomu rozwoju gospodarczego. W skład grupy liczącej 93 państwa wchodziły zarówno kraje wysoko rozwinięte (m.in. Andora, Cypr, Islandia, Liechtenstein, Monako, Malta), średnio rozwinięte (m.in. Bośnia i Hercegowina, Fidżi, Grenada, Malediwy, Trinidad i Tobago), jak i słabo rozwinięte (m.in. Afganistan, Czad, Haiti, Jemen, Malawi, Nepal, Somalia), a nierównomierności w poziomie rozwoju gospodarczego wynikały z ich zróżnicowania w wykorzystywaniu bogactw naturalnych, zasobów kapitałowych (np. finansowych, społecznych) i ludzkich, różnej ich jakości i dostępności oraz od postępu technicznego i technologicznego. Państwa OMPE były zróżnicowane również pod względem uwarunkowań polityczno-ustrojowych⁴ i historycznych. Są wśród nich San Marino o wielowiekowej państwowości, jak również Erytrea, Timor Wschodni, Sudan Południowy, które jako samodzielne państwa funkcjonują zaledwie od kilku lub kilkunastu lat, co w przypadku większości analizowanych państw było związane z zależnością kolonialną⁵ lub ich przeszłością socjalistyczną⁶. Różne były uwarunkowania demograficzne analizowanych krajów

¹ Będących pełnoprawnymi członkami ONZ w 2018 r. www.un.org/en/member-states (dostęp: 20.06.20).

² Wśród nich przodowała tzw. Wielka Ósemka, do której należały: Stany Zjednoczone, Kanada, Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy, Japonia, Rosja. Kraje te podejmowały najważniejsze decyzje dotyczące ogólnoświatowej gospodarki i polityki. Por. Wosińska (2010, s. 261).

³ Mimo przypisywania PKB wielu wad, ze względu na jego ogromną popularność i powszechność, wykorzystano go do wyodrębnienia grupy państw. Por. Coyle (2018), Mączyńska (2019, s. 65), Wyżnikiewicz (2003), Zienkowski (2001).

⁴ W grupie państw o małym potencjale ekonomicznym były 22 monarchie i 71 republik.

⁵ Wśród 93 państw o małym potencjale ekonomicznym 72 posiadało przeszłość kolonialną.

⁶ W 12 spośród 93 państw OMPE panował system socjalistyczny.

(od 11 tys. do prawie 37 mln mieszkańców)⁷ oraz geograficzne. Położone w zasięgu wszystkich stref klimatycznych (od Islandii, leżącej w klimacie okołobiegunowym, po Gwineę Równikową, leżącą w klimacie tropikalnym gorącym). Rozpiętość wielkości między największymi państwami OMPE i najmniejszymi jest ogromna (od wielkich powyżej 1 mln km², po minipaństwa poniżej 1 tys. km²)⁸. Posiadają zróżnicowane ukształtowanie powierzchni i urozmaiconą budowę geologiczną⁹. Część z nich nie posiada dostępu do morza (26). Pozostałe to kraje kontynentalne z dostępem do morza (33) i kraje wyspiarskie (34), posiadające morską wyłączną strefę ekonomiczną. Obok wymienionych zróżnicowań, analizowane państwa charakteryzowały się ogromną różnorodnością kulturową. Występowało w nich wiele kultur narodowych, posiadających unikalne elementy, niewystępujące w innych społeczeństwach. Te odrębności kulturowe odgrywały niezwykle istotną rolę w procesach rozwoju gospodarczego tych państw. W wielu z nich integrowały społeczeństwa oraz mobilizowały do działalności gospodarczej, ale często bywały barierą rozwoju lub powodem poważnych konfliktów i wojen, ograniczających rozwój i funkcjonowanie ich gospodarek (Kuciński, 2005, s. 178).

Celem niniejszego opracowania jest udowodnienie, że mimo postępujących procesów globalizacji, uwarunkowania kulturowe nadal wpływają na poziom rozwoju gospodarczego analizowanych państw.

1. Pojęcie kultury

Pojęcie kultura posiada wiele znaczeń na gruncie różnych dyscyplin naukowych. Mnogość jej definicji wynika z faktu, iż jest zjawiskiem wieloznacznym i szerokim, co powoduje, że nie sposób określić jej za pomocą jednej spójnej definicji. Trudności w interpretacji dodaje brak możliwości zdystansowania się badacza do kultury, gdyż on sam jest jej uczestnikiem. Złożoność tego pojęcia dostrzegł już w XVIII w.

⁷ Największe ludnościowo państwa OMPE były najbiedniejszymi państwami świata, o czym świadczyło ich niskie PKB na osobę w cenach stałych w 2018 r.: Afganistan (564 USD), Nepal (817 USD), Mozambik (591 USD), Niger (403 USD). Z kolei najwyższe PKB na osobę (powyżej 14 tys. USD) w większości przypadków miały państwa o najmniejszej liczbie ludności.

⁸ Wśród państw OMPE było 5 krajów o powierzchni powyżej 1 mln km², 21 krajów o powierzchni poniżej 1 tys. km², a powierzchnia pozostałych 67 zawierała się w przedziale od 1 tys. km² do 1 mln km².

⁹ Zróżnicowana budowa geologiczna dostarcza państwom OMPE korzyści w postaci surowców mineralnych (np. ropa naftowa w Gwinei Równikowej, Gabonie, Trinidadzie i Tobago, rudy żelaza w Liberii, Mauretanii, boksyty w Surinamie, Gujanie, na Jamajce, miedź w Zambii, fosforyty w Togo, Nauru, uran w Nigerze, Namibii, diamenty w Botswanie, Namibii, Sierra Leone, Kongo), jak również niesie zagrożenia w postaci np. trzęsień ziemi (np. w Papui-Nowej Gwinei, Nepalu, na Haiti, Wyspach Salomona) czy też wulkanów (np. na Islandii).

niemiecki filozof J. Herder, pisząc: „Nie ma nic bardziej nieokreślonego niż słowo kultura” (Herder, 1962, s. 4).

Wieloznaczny termin „kultura” pochodzi od łacińskiego *cultus agri*, co oznacza uprawa roli, później przyjęto pojęcie *cultus mentis* („uprawa umysłu”) (Cynarski, 2003, s. 123–124). Do jej określenia używano różnych definicji, począwszy od lapidarnych, mówiących, że kultura to charakterystyczny styl życia danego ludu, do enumeratywnych: „całość obejmująca wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawo, zwyczaje i inne umiejętności nabywane przez człowieka jako członka społeczeństwa” (Taylor, 1911). Niektóre podkreślają to, co dziedziczone, a inne to, co nowe. Pewne mają charakter wartościujący, a inne opisowy. Niektóre definicje uwzględniają sumę wytworów przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Wydaje się, że najgruntowniejsza analiza interpretacji kultury jest zawarta w publikacji A.L. Kroebera i C. Kluckhohna (1952), zawierającej 168 sformułowań kultury, które zostały podzielone na sześć różnych typów określeń, m.in. historyczne, normatywne, psychologiczne, strukturalne, genetyczne.

Wprawdzie interpretacje poszczególnych autorów różnią się między sobą, to mają wspólne elementy. Kultura nie jest cechą jednostki, a społeczeństwa. Człowiek jako izolowana jednostka, wyłącznie opierając się na swoich umiejętnościach i dostępnych mu zasobach naturalnych, nie jest w stanie samodzielnie wytworzyć kultury. Niezbędna jest do tego zbiorowość ludzka, przekazująca swe doświadczenia z pokolenia na pokolenie. Nawiązuje do tego R. Linton, pisząc, że kultura jest „społecznym dziedzictwem członków społeczeństwa” (Linton, 1975, s. 67). To dziedzictwo, dorobek pokoleń, tradycja, pamięć historyczna, zwyczaje składają się na kulturę. Jest nią wszystko co otacza człowieka oraz co spożywa, jak się śmieje, jak się ubiera, jakiej muzyki słucha, w jakim języku mówi, wartości, jakie ceni lub odrzuca. R.A. Schweder określa ją zbiorem „właściwych dla społeczności koncepcji prawdy, dobra, piękna i efektywności” (Schweder, 2003, s. 256), a B. Malinowski nazywa całością składającą się „z narzędzi i dóbr konsumpcyjnych, twórczych zasad różnych grup społecznych, ludzkich idei i umiejętności, wierzeń i obyczajów” (Malinowski, 2000, s. 59–138).

Nie sposób zacytować wszystkich definicji, od lat przytaczanych przez reprezentantów kulturoznawstwa i nauk społecznych, m.in. przez Z. Baumaną (1966), P.L. Bergera, F. Fukuyamę, A. Kłosowską (1981), A. Kroebera, D. Landesa, R. Putmana czy L.E. Harrisona i S.P. Huntingtona (2003). Ten ostatni przeszedł do historii również jako twórca teorii podziału świata na kręgi cywilizacyjne (kulturowe), służące w dalszej części opracowania za podstawę klasyfikacji państw o małym potencjale ekonomicznym.

2. Czynniki kulturowe państw o małym potencjale ekonomicznym

2.1. Przynależność państw o małym potencjale ekonomicznym do poszczególnych kręgów kulturowych

Analizowane państwa cechuje ogromna różnorodność kulturowa, choć wiele kultur narodowych wykazuje pewne podobieństwa, ma te same wierzenia religijne i podobne lub te same języki, wspólne systemy wartości, normy z nich wynikające oraz wzory zachowań, co do których występuje względna zgodność, pomimo istnienia różnych odrębności kulturowych. Na podstawie koncepcji wspomnianego S. Huntingtona, dotyczącej podziału świata na kręgi kulturowe¹⁰, których głównym wyróżnikiem była religia, dokonano typologii państw OMPE na siedem kręgów kulturowych (tabela 1). Każdy z nich charakteryzował się swoistą kulturą, odmienną od kultur innych kręgów (Trzcińska, 2007, s. 84), i posiadał zespół cech, które w ciągu dłuższego okresu historycznego były niezmiennie oraz obejmowały swym zakresem wierzenia religijne, rodzinę językową, podobieństwa etniczne i kulturę materialną.

Najwięcej państw o małym potencjale ekonomicznym znajdowało się w obrębie kręgu kultury afrykańskiej i kultury islamskiej (tabela 1). Zajmowały one łącznie powierzchnię prawie 12 mln km², czyli blisko jedną trzecią całkowitej powierzchni państw OMPE (17,5 mln km²), i liczyły w 2018 r. 185,9 mln ludności, co stanowiło jedną trzecią populacji państw OMPE (553,3 mln).

Pod względem zajmowanej powierzchni oraz liczby ludności kręgowi afrykańskiemu dorównywał islamski krąg cywilizacyjny, aczkolwiek liczba państw OMPE wchodzących w jego skład była dużo mniejsza, co wynikało ze stosunkowo dużego obszaru terytorialnego każdego z nich. Krąg buddyjsko-hinduski zajmował około trzy razy mniejszą powierzchnię niż afrykański czy islamski krąg, a zamieszkiwało go w 2018 r. ponad dwa razy mniej ludności niż mieszkało zarówno w jednym, jak i drugim kręgu (tabela 1). Z kolei mniejszą powierzchnię niż krąg buddyjsko-hinduski o blisko cztery razy zajmowały państwa przynależące do kręgów pacyficznego i słowiańsko-prawosławnego. Kręgi pacyficzny i słowiańsko-prawosławny zajmowały podobny obszar (542 tys. km² i 595 km²), natomiast pod względem liczby ludności pacyficzny był ponad trzy razy mniejszy niż słowiańsko-prawosławny. Najmniejsza

¹⁰ Pojęcie kręgu kulturowego zostało stworzone już w 1905 r. przez F. Graebnera i B. Ankermana, choć teoria ta jest kojarzona z Samuelem P. Huntingtonem. Według słownika etnologicznego pojęcie kręgu kulturowego jest definiowane jako: „określony kompleks elementów kulturowych charakterystyczny dla pewnego ograniczonego obszaru”. Por. *Słownik etnologiczny* (1987).

liczba mieszkańców cechowała zachodni (europejski) krąg kulturowy, bo tylko 3,5 mln. Krąg ten zajmował też najmniejszą powierzchnię (158 tys. km²) spośród wszystkich siedmiu.

Tabela 1. Przynależność państw OMPE do głównych kręgów kulturowych świata w 2018 r.

Krąg kulturowy	Państwa o małym potencjale ekonomicznym	Liczba państw	Powierzchnia (km ²)	Populacja (w tys.)
Afrykański	Benin, Botswana, Burundi, Erytrea, Eswatini, Gabon, Lesotho, Gwinea Bissau, Gwinea Równikowa, Liberia, Madagaskar, Malawi, Mauritius, Mozambik, Namibia, Kongo, Rwanda, Togo, Republika Środkowoafrykańska, Wyspy Zielonego Przylądka, Seszele, Sierra Leone, Sudan Południowy, Wyspy Sw. Tomasza i Książęca, Zimbabwe	25	5 825 641	185 921
Latynoamerykański	Antigua i Barbuda, Bahamy, Barbados, Belize, Dominika, Grenada, Gujana, Haiti, Honduras, Jamajka, Nikaragua, Saint Kitts i Nevis, Santa Lucia, Saint Vincent i Grenadyny, Salwador, Surinam, Trinidad i Tobago	17	726 709	41 424
Islamski	Afganistan, Brunei, Burkina Faso, Czad, Dżibuti, Gambia, Gwinea, Jemen, Komory, Malediwy, Mali, Mauretania, Niger, Senegal, Somalia	15	6 114 970	179 639
Pacyficzny	Fidżi, Kiribati, Mikronezja, Nauru, Palau, Papua-Nowa Gwinea, Samoa, Tonga, Vanuatu, Timor Wschodni, Tuvalu, Wyspy Marshalla, Wyspy Salomona	13	542 905	12 270
Słowiańsko-prawosławny	Albania, Armenia, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Gruzja, Kirgistan, Macedonia Północna, Mołdawia, Tadżykistan	9	595 827	34 540
Zachodni (europejski)	Andora, Cypr, Estonia, Islandia, Liechtenstein, Malta, Monako, San Marino	8	158 486	3 515
Buddyjsko-hinduski*	Bhutan, Kambodża, Korea Północna, Laos, Mongolia, Nepal	6	2 288 066	80 870

* Ze względu na podobieństwo obu kręgów kulturowych oraz przynależność do kręgu hinduskiego tylko jednego państwa OMPE (Nepal), na użytek niniejszego opracowania autorka połączyła oba kręgi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie UN data, data.un.org/Data.aspx?d=FAO&f=itemCode%3A6601 (dostęp: 19.07.2019), CIA, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/401.html (dostęp: 20.09.2019).

Kręgi kulturowe były zróżnicowane pod względem zajmowanej powierzchni, populacji, różniły się liczbą przyporządkowanych do nich państw OMPE, o cechach podobnych lub tych samych (np. językowych jak hiszpański w latynoamerykańskim kręgu kulturowym). Aczkolwiek podstawowym wyróżnikiem kręgów była wyznaczana religia.

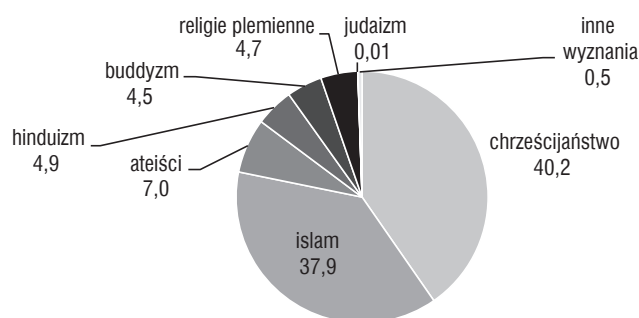
2.2. Zróżnicowanie religijne państw o małym potencjale ekonomicznym

Religia odgrywała ważną rolę w historii dziejów ludzkości. Kształtowała postawy życiowe, a także system wartości ludności. Była symbolem tożsamości narodowej (Dziemidok, 2002). Religia wpływała w ogromnym stopniu na rozwój kultury i sztuki oraz stosunki społeczne i gospodarcze. Była przesłanką integracji społeczeństw i bodźcem w podejmowaniu działalności gospodarczej bądź przeszkodą w rozwoju lub źródłem sytuacji konfliktowych powstrzymujących rozwój gospodarczy (Kuciński, 2005, s. 178).

Mieszkańcy państw OMPE byli wyznawcami czterech głównych religii: chrześcijaństwa, islamu, hinduizmu, buddyzmu (rysunek 1), przy czym religie monoteistyczne (chrześcijaństwo, islam) wyznawało 78,1% ogółu populacji państw OMPE, a politeistycznych – 14,6%, wśród których najpowszechniejsze były buddyzm, hinduizm i religie plemienne posiadające od 4,5% do 5% wyznawców.

W państwach OMPE w 2018 r. najliczniejszą podgrupą byli wyznawcy chrześcijaństwa, stanowiący 40,2% ogółu populacji państw OMPE. Udział wyznawców islamu wynosił 37,9%. Oba udziały były znacznie wyższe niż średnie dla świata (34,4% i 22,4%). Wśród populacji państw OMPE wyznawców hinduizmu było 4,9% i buddyzmu 4,5% (dla świata wynosiły kolejno 13,8% i 7,1%)¹¹.

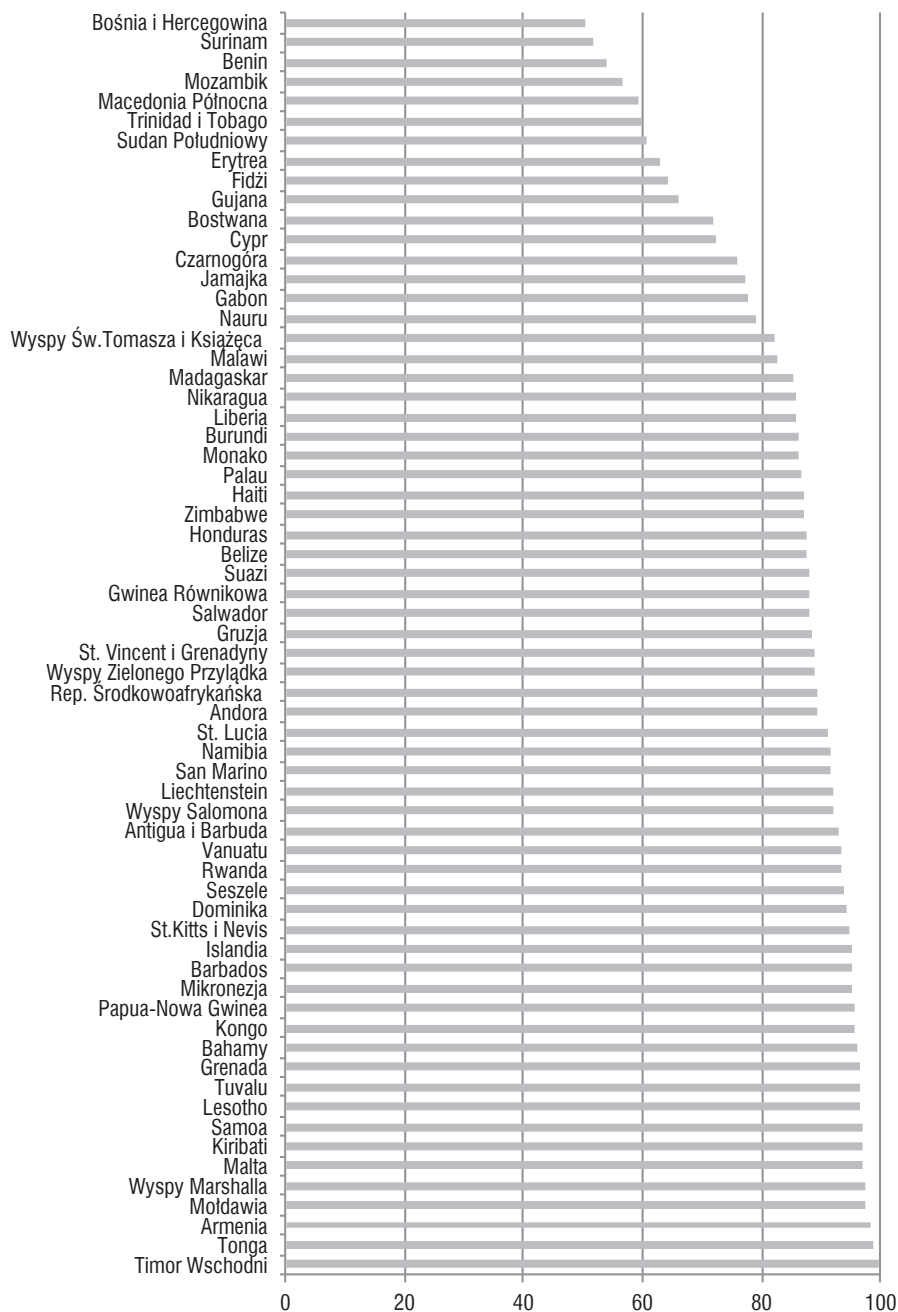
Rysunek 1. Ludność państw OMPE według wyznań religijnych w 2018 r. (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Central Intelligence Agency, the World Factbook, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook (dostęp: 26.12.2017).

¹¹ Central Intelligence Agency, the World Factbook, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (dostęp: 20.06.2020).

Rysunek 2. Udział chrześcijan w chrześcijańskich państwach OMPE w 2018 r.
(% populacji)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Central Intelligence Agency, the World Factbook, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook (dostęp: 26.01.2020).

Krajów chrześcijańskich¹² było 64 (rysunek 2). Stanowiły ogół państw OMPE położonych w obu Amerykach i w Oceanii. Najmniej znajdowało się ich w Azji. Spośród istniejących na świecie ponad 41 000 odłamów i wspólnot chrześcijańskich, wyznawcy katolicyzmu, protestantyzmu oraz prawosławia stanowili przewagę populacji w chrześcijańskich państwach OMPE¹³, dlatego tylko te odłamy poddano analizie. Katolicy stanowili 41% ogółu chrześcijan państw OMPE, protestanci – 47,9%, wyznawcy prawosławia – 6,6%.

Krajów katolickich było 30. Ponad jedna trzecia znajdowała się w Afryce, a najmniej (1) w Azji. Z punktu widzenia poszczególnych państw najwięcej katolików mieszkało w Timorze Wschodnim (97% populacji), na Malcie (96%), w San Marino (91%), w Andorze (85%), na Seszelach (83%), w Monako (82%), w Gwinei Równikowej (81%), na Wyspach Zielonego Przylądka (79%).

Krajów protestanckich było 26. Protestanci stanowili największy odsetek w takich krajach, jak: Tuvalu (95% populacji), Barbados (88%), Saint Kitts i Nevis (84%), Eswatini (82%), Saint Vincent i Grenadyny (82%), Antigua i Barbuda (81%), Bahamy (80%), Vanuatu (78%), Zimbabwe (76%), Islandia (75%), Liberia (75%). Krajów z przewagą wyznawców prawosławia było 8 i stanowiły je kraje postsocjalistyczne. Największy odsetek wyznawców mieszkało w Mołdawii (95% populacji), Gruzji (87%), Armenii (83%), Czarnogórze (72%) i na Cyprze (66%).

Obok chrześcijaństwa drugą dominującą religią w państwach OMPE był islam, dzielący się na trzy główne ortodoksyjne odłamy: sunizm (np. w Afganistanie), szyizm (np. w Jemenie) oraz charadżyzm (Gade, 2007, s. 35–50).

Spośród państw OMPE wyodrębniono 19 krajów islamskich¹⁴, zajmujących prawie połowę (7,8 mln km²) obszaru państw OMPE. Większość ich znajdowała się na kontynencie afrykańskim (12). Najwyższy odsetek muzułmanów był w Afganistanie, Jemenie, Mauretanii i Somalii (rysunek 3).

Około ośmiokrotnie mniejszy niż to miało miejsce w przypadkach chrześcijan (40,2%) i muzułmanów (37,9%), odsetek populacji państw OMPE wyznawało hinduizm (4,9%). Największy odsetek wyznawców hinduizmu mieszkało w Nepalu (80,7% populacji). Blisko połowę populacji stanowili na Mauritiusie, jedną trzecią w Surinamie, Bhutanie, Gujanie i na Fidżi. Podobny odsetek ludności państw OMPE

¹² Za chrześcijańskie państwa OMPE autorka uznała kraje, w których w 2018 r. chrześcijanie stanowili co najmniej 50% ich populacji.

¹³ W dalszej części opracowania autorka używa określeń: kraje katolickie, kraje protestanckie, kraje prawosławne w stosunku do państw OMPE, w których w 2018 r. wyznawcy tych odłamów stanowili powyżej 50% populacji.

¹⁴ Za islamskie państwa OMPE autorka uznała kraje, w których w 2018 r. muzułmanie stanowili co najmniej 50% ich populacji.

jak w przypadku hinduizmu wyznawało buddyzm. Do krajów buddyjskich¹⁵ zostały zaklasyfikowane Kambodża, w której wyznawcy stanowili 83,4% populacji, Bhutan (74,7%), Laos (66%) oraz Mongolia (55,1%). Niewielki odsetek wyznających buddyzm mieszkało również w Korei Północnej (12,3%), w Nepalu (10,3%) i Brunei (8,6%).

Rysunek 3. Udział wyznawców islamu w państwach OMPE w 2018 r. (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Central Intelligence Agency, the World Factbook, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook (dostęp: 26.01.2020).

Podobny jak w przypadku buddyzmu i hinduizmu, był odsetek wyznawców religii plemiennych (4,7% populacji państw OMPE), których codzienne życie w dużej mierze było zdeterminowane obrzędami, kultem przodków, duchów (Sakowicz, 2009, s. 93–98). Jednak w żadnym z analizowanych państw ich wyznawcy nie stanowili powyżej połowy populacji, choć stosunkowo wysoki odsetek odnotowano w krajach afrykańskich, jak: Togo (35,6% populacji), Sudan Południowy (32,8%), Gwinea Bis-sau (30,9%), Benin (18,1%), Burkina Faso (15,4%).

2.3. Języki państw o małym potencjale ekonomicznym

Obok wyznawanych religii, jednym z głównych wykładników cech kulturowych są używane języki. Odgrywają niezwykle istotną rolę. Porozumiewanie się tym samym językiem jest głównym warunkiem rozwoju rynku wewnętrznego i zewnętrznego kraju. Uniformizacja językowa umożliwia wykorzystanie posiadanych zasobów ludzkich, w celu zapoczątkowania procesów wzrostu gospodarczego. Komunikowanie się w tym samym języku warunkuje również zewnętrzne powiązania gospodarcze

¹⁵ Za buddyjskie państwa OMPE autorka uznała kraje, w których w 2018 r. wyznawcy buddyzmu stanowili minimum 50% ich populacji.

państwa ze światem (Kuciński, 2005, s. 181), szczególnie we współczesnym świecie narastających procesów globalizacyjnych.

W 2018 r. na świecie było około 6809 języków¹⁶. Spośród państw OMPE największą liczbą języków posługiwała się ludność Papui-Nowej Gwinei – aż 830. W pierwszej dziesiątce krajów na świecie jest również Kongo, którego mieszkańcy posługują się 215 językami naturalnymi. Są to zazwyczaj języki potoczne lub służące do codziennej komunikacji.

Każde suwerenne państwo ma przynajmniej jeden język urzędowy, mający status prawny na terenie danego państwa, określony w konstytucji i rządowych dokumentach (Rykiel, 2006, s. 171). W państwach OMPE jeden język urzędowy posiadało 57 krajów (np. Brunei – malajski, Estonia – estoński, Gabon – francuski, Kambodża – khmerski, Liechtenstein – niemiecki, Mauretania – arabski, Mołdawia – mołdawski, Surinam – niderlandzki, Tadżykistan – tadżycki). Dwa języki urzędowe obowiązywały w 26 krajach (np. Afganistan – pushto i perski, Burundi – rundi i francuski, Erytrea – tigrinia i arabski, Eswatina – siswati i angielski, Malawi – cziczewa i angielski, Timor Wschodni – tetum i portugalski). Natomiast w 9 państwach moc prawną miały trzy języki urzędowe (np. Andora – kataloński, hiszpański i francuski, Gwinea Równikowa – francuski, hiszpański i portugalski, Palau – palau, japoński i angielski, Papua-Nowa Gwinea – tok pisin, hiri motu i angielski, Seszele – kreolski, angielski i francuski, Vanuatu – bislama, francuski i angielski).

Ze względu na różnorodność językową w państwach OMPE występowało 65 różnych języków urzędowych, spośród których 60 obowiązywało wyłącznie w jednym państwie (np. w Botswanie – tswana, w Kiribati – kiribati, na Madagaskarze – malgaski, w Nauru – naurański, w Samoa – samoński), a pozostałe 5 języków (angielski, arabski, francuski, hiszpański, portugalski), to języki popularne, obowiązujące w wielu państwach (poza portugalskim, były to oficjalne języki ONZ).

Najbardziej rozpowszechnionym był język francuski (tabela 2). W 2018 r. jako językiem urzędowym posługiwało się nim ponad 200,8 mln ludności państw OMPE, mieszkających w 22 krajach, będących koloniami francuskimi i zajmujących łącznie ponad jedną trzecią powierzchni państw OMPE (17,5 mln km²). Angielskim jako językiem urzędowym posługiwało się 101,3 mln ludności państw OMPE, zamieszkującej w ponad jednej trzeciej analizowanych państw. Były to kraje postkolonialne (z wyjątkiem Liberii) i małe z punktu widzenia zajmowanej powierzchni i populacji. Ponad połowę ich stanowiły kraje karaibskie i Pacyfiku, a pozostałe to kraje afrykańskie (tabela 2). Wprawdzie angielskim jako językiem urzędowym posługiwała się

¹⁶ Ethnologue Languages of the World. 22nd Edition, Dallas, Texas: SIL International, www.ethnologue.com (dostęp: 28.08.2019).

tylko jedna piąta ludności państw OMPE, to jest on najbardziej rozpowszechnionym, używanym w komunikacji zewnętrznej. Często określany jest jako pierwszy język ludzkości¹⁷, ze względu na jego powszechność we współczesnym świecie, kontaktach handlowych i w biznesie, polityce, dyplomacji czy kulturze masowej.

Popularnym językiem był również arabski. Obowiązywał w 7 islamskich państwach OMPE, łącznie liczących ponad 72 mln mieszkańców. W podobnej liczbie krajów obowiązywał portugalski i hiszpański, niemniej jednak język portugalski używała połowa osób posługujących się arabskim, a hiszpańskim nawet mniej (tabela 2).

Tabela 2. Francuski, angielski, arabski, portugalski i hiszpański jako języki urzędowe państw o małym potencjale ekonomicznym w 2018 r.

Język urzędowy	Francuski	Angielski	Arabski	Portugalski	Hiszpański
Państwa	Andora, Benin, Burkina Faso, Burundi, Czad, Dżibuti, Gabon, Gwinea, Gwinea Równikowa, Haiti, Komory, Kongo, Madagaskar, Mali, Monako, Niger, Republika Środkowoafrykańska, Rwanda, Senegal, Seszele, Togo, Vanuatu	Antigua i Barbuda, Bahamy, Barbados, Belize, Botswana, Dominika, Eswatini, Fidżi, Gambia, Grenada, Gujana, Jamajka, Kiribati, Lesotho, Liberia, Malawi, Malta, Mauritius, Mikronezja, Namibia, Nauru, Palau, Papua-Nowa Gwinea, Rwanda, St. Kitts i Nevis, St. Vincent i Grenadyny, Samoa, St. Lucia, Seszele, Sierra Leone, Sudan Południowy, Tonga, Trinidad i Tobago, Tuvalu, Vanuatu, Wyspy Salomona, Wyspy Marshalla, Zimbabwe	Czad, Dżibuti, Erytrea, Jemen, Komory, Mauretania, Somalia	Gwinea Bissau, Gwinea Równikowa, Mozambik, Wyspy Zielonego Przylądka, Timor Wschodni, Wyspy Św. Tomasza i Książęca	Andora, Gwinea Równikowa, Honduras, Nikaragua, Salwador
Liczba państw	22	38	7	6	5
Powierzchnia (w km ²)	6 647 380	4 383 856	3 622 987	883 472	292 424
Populacja (w tys.)	200,890	101,386	72,458	34,702	23,859
PKB (w cenach stałych, w mln USD)	200,906	220,544	48,128	37,851	72,708
PKB <i>per capita</i> (w cenach stałych, w mln USD)	1000	2175	664	1090	3047

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ostler (2005).

Warto podkreślić, że najczęściej używanymi językami urzędowymi są języki narodowe. W przypadku byłych kolonii były to najczęściej języki używane przez byłych

¹⁷ The Economist, www.economist.com/christmas-specials/2001/12/20/a-world-empire-by-other-means (dostęp: 15.07.2019).

kolonizatorów, m.in.: portugalski np. w Mozambiku, hiszpański np. w Hondurasie, Salwadorze, francuski np. w Gabonie, na Mali czy angielski na Malcie, w Trinidacie i Tobago.

Dla znacznej części mieszkańców państw OMPE umiejętność posługiwania się językiem urzędowym, ojczystym czy też potocznym, tzw. łącznikowym¹⁸, nie świadczyło o umiejętności pisania i czytania, co z kolei niezbędne jest do aktywnego uczestnictwa w życiu gospodarczym i społecznym (Kuciński, 2005, s. 182). W państwach OMPE w 2018 r. było 192,6 mln analfabetów, stanowiących 34,5% populacji całej grupy¹⁹. Współczynnik ten był bardzo wysoki zważywszy na fakt, że średnia dla świata była trzy razy niższa (13,7%)²⁰. Największy odsetek w 2018 r. osób nieumiejących czytać i pisać występował w Nigrze (80,9% populacji), Czadzie (77,5%), Sudanie Południowym (72,9%), Gwinei (69,6%), Mali (66,9%)²¹, przy czym w wielu państwach analfabetyzm dotyczył bardziej kobiet niż mężczyzn: w Nigrze 88,9% kobiet i 72,6% mężczyźni; w Sudanie Południowym – 86,1% i 60%, w Mali – 77,8% i 54,9%, w Burkina Faso – 70,7% i 57%. W Republice Środkowoafrykańskiej przepaść była jeszcze większa: 75,4% i 49,1%²².

Dzięki stale rosnącym nakładom finansowym oraz pomocy międzynarodowych organizacji, jak np. UNESCO, czy też wsparciu krajów wysoko rozwiniętych, poziom alfabetyzacji systematycznie wzrasta, np. w Beninie (z 27,2% w 1990 r. do 34,6% w 2000 r.), w Burundi (z 37,4% w 1990 r. do 59,3% w 2018 r.), w Gambii (z 36,8% w 2000 r. do 50,9% w 2018 r.)²³. Niestety wobec wysokiego przyrostu naturalnego całkowite jego zlikwidowanie nie jest możliwe.

3. Poziom rozwoju państw o małym potencjale ekonomicznym na tle przynależności do kręgów kulturowych

Ostatnie lata przyniosły zwrot ku badaniom kultury jako czynnika warunkującego przebieg procesów gospodarczych, choć w przeszłości zajmował się już podobną tematyką A. Smith, podkreślając znaczenie społeczno-kulturowego kontekstu gospodarki,

¹⁸ Językiem łącznikowym w wielu islamskich państwach OMPE jest arabski, pomimo że nie jest językiem urzędowym, podobnie jak rosyjski w krajach postsocjalistycznych.

¹⁹ Unicef Date, data.unicef.org/topic/education/literacy (dostęp: 20.06.2020).

²⁰ Ibidem.

²¹ Central Intelligence Agency, the World Factbook, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook (dostęp: 16.06.2020).

²² Ibidem.

²³ The World Bank, Literacy rate, adult total (% of population ages 15 and above), data.worldbank.org (dostęp: 19.06.2020).

później M. Weber (Weber, 2010), którego przywoływał w swoich pracach N. Landes, pisząc „Max Weber miał rację. Studiując historię rozwoju gospodarczego, nie sposób oprzeć się wrażeniu, że kultura przesądza prawie o wszystkim” (Landes, 2003, s. 42).

Odmiennosc kulturowa oraz wpływający z niej stosunek do pracy, miały wpływ na świadomość społeczeństw zamieszkujących poszczególne kręgi kulturowe, kształtując ich postawy etyczno-moralne, a te z kolei przekładały się na gospodarkę i politykę państw OMPE. Pod wpływem cech kulturowych kształtowały się modele rozwoju i modernizacji charakterystyczne dla poszczególnych kręgów. Cechy kulturowe wpływały na kształtowanie czynników produkcji, takich jak kwalifikacje zasobów ludzkich, czy bazę naukową. Kultura oddziaływała na zakorzeniony w społeczeństwie stosunek do edukacji oraz sposób kształcenia i to nie tylko na poziom kształcenia, ale także na jego kierunek i umiejętność późniejszego spożytkowania zdobytej wiedzy.

Stosunek do edukacji i pracy bywa bardzo różny w zależności od kręgu kulturowego, te zaś są pod silnym wpływem religii. Według opinii wielu badaczy, to wartości chrześcijańskie, a w szczególności protestanckie pobudzają etos pracy. Potwierdzały to również badania H. Feldmanna przeprowadzone w 80 krajach, ukształtowanych przez różne religie. Autor wykazał, że w krajach zdominowanych przez kulturę protestancką wskaźnik aktywności zawodowej był wyższy o 6% (w przypadku kobiet o 11%) niż to miało miejsce w krajach będących pod wpływem innych religii. Dotyczyło to państw zarówno protestanckich, jak również kształtowanych przez protestantyzm (np. Islandia), w których religia nadal jest żywa, lecz pod świecką postacią. Przykładem jest europejski (zachodni) krąg kulturowy o najwyższym dochodzie na osobę, wynoszącym 29 969 USD w 2018 r. (tabela 3), zamieszkiwany prawie w całości przez chrześcijan, których połowę stanowili protestanci. To protestancka etyka (szczególnie w wydaniu kalwińskim) była głównym motorem wzrostu gospodarczego państw zaklasyfikowanych do tego kręgu, gdyż jak podkreśla wielu badaczy, m.in. M. Weber, propaguje rzetelną i sumienną pracę oraz stawia powinności zawodowe na równi ze sprawami rodzinnymi (Weber, 2010, s. 42–78). Niebagatelną rolę odgrywa równouprawnienie kobiet, które często przedkładają karierę zawodową nad tradycyjne wartości (rodzina, macierzyństwo), zajmując ważne stanowiska w polityce lub instytucjach, które w innych kręgach są dostępne wyłącznie dla mężczyzn (np. w islamskim kręgu kulturowym).

Państwa przynależące do europejskiego kręgu kulturowego, będącego kolebką idei wolności, demokracji politycznej, rządów prawa i wolności kulturalnej (Elias, 1980, s. 22–53), zamieszkuje liczna i stosunkowo zamożna klasa średnia, reprezentowana przez przedsiębiorców, inteligencję, kadre kierowniczą. Panuje wolność gospodarcza, ceniona jest przedsiębiorczość i własna inicjatywa oraz jest chroniona własność prywatna. Dzięki takiemu podejściu państwa, takie jak np. Andora, Cypr, Islandia,

Liechtenstein, Malta, Monako, osiągnęły wysoki poziom gospodarczy, przejawiający się wysokimi wskaźnikami ekonomicznymi (m.in. wysokim PKB na osobę, wysokim poziomem eksportu i importu na osobę, wysokim udziałem usług w tworzeniu PKB, wysokimi wydatkami na zaawansowane technologie, dużą wydajnością pracy), społecznymi (m.in. niskim analfabetyzmem, wysokim wskaźnikiem scholaryzacji, urbanizacji) i demograficznymi (m.in. wysokim wskaźnikiem starzejącego się społeczeństwa, niskim lub ujemnym wskaźnikiem przyrostu naturalnego).

Poza europejskim (zachodnim) kręgiem kulturowym pozytywny wpływ oddziaływania chrześcijaństwa na gospodarki był również widoczny w państwach OMPE przynależących do kręgu słowiańsko-prawosławnego. Wprawdzie średni dochód na osobę wynosił 3118 USD i był dużo niższy niż w europejskim kręgu kulturowym (29 969 USD), tym niemniej był on trzy lub cztery razy wyższy niż w kręgach afrykańskim, islamskim czy hindusko-buddyjskim (tabela 3). Krąg słowiańsko-prawosławny był zdominowany przez państwa prawosławne (Armenia, Czarnogóra, Gruzja, Macedonia Północna, Mołdawia), choć zostały do niego zaklasyfikowane również kraje muzułmańskie z ponad 90-procentowym odsetkiem wyznawców islamu (Kirgistan, Tadżykistan). Wynikało to z ich położenia oraz czynników historyczno-politycznych. Na przykładzie tego kręgu jest widoczna rozbieżność w dochodzie na osobę pomiędzy krajami, będącymi pod wpływem religii chrześcijańskiej (np. Czarnogóra – 8244 USD na osobę w 2018 r., Macedonia Północna – 5394 USD, Gruzja – 4721 USD, Armenia – 4497 USD) i islamu (Kirgistan – 1087 USD na osobę w 2018 r., Tadżykistan – 1073 USD).

Z punktu widzenia poprzednich kilku dekad oba wymienione kręgi najszybciej rozwinęły się na tle pozostałych kręgów (tabela 3). W okresie 1970–2018 w państwach przynależących do kręgu zachodniego dochód na osobę wzrósł czterokrotnie (z 7487 USD w 1970 r. do 29 969 USD w 2018 r.). Miało to związek z przyspieszonymi procesami globalizacyjnymi, które przyniosły najwięcej korzyści państwom wysoko rozwiniętym. Natomiast PKB na osobę kręgu słowiańsko-prawosławnego uległo ponad trzykrotnemu wzrostowi (z 1005 USD w 1970 r. do 3118 USD w 2018 r.). Krąg ten stanowiły kraje postsocjalistyczne, które od początku lat 90. XX w. były w fazie transformacji systemowo-ustrojowej oraz integracji z gospodarką światową, przyczyniającą się do ich relatywnie szybkiego wzrostu gospodarczego.

Podobny poziom rozwoju gospodarczego wyrażonego w PKB na osobę, jak miało to miejsce w przypadku kręgu słowiańsko-prawosławnego, wykazywał chrześcijański krąg latynoamerykański (3136 USD). Najwyższy dochód na osobę spośród krajów karaibskich miały państwa z ponad 80-procentowym odsetkiem wyznawców protestantyzmu: Antigua i Barbuda (15 180 USD), Bahamy (27 307 USD), Barbados (16 054 USD), St. Kitts i Nevis (17 086 USD).

Tabela 3. Typologia państw OMPE według kręgów kulturowych w 2018 r.

Kręgi kulturowe	Liczba państw	Powierzchnia (km ²)	Populacja (w tys.)	PKB (w cenach stałych, w mln USD)		PKB na osobę (w cenach stałych, w USD)		Dynamika PKB na osobę
				1970	2018	1970	2018	
Afrykański	25	5 825 641	185 921	33 401	219 539	590	1 181	200
Latynoamerykański	17	726 709	41 424	44 580	129 908	2 424	3 136	129
Islamski	15	6 114 970	179 639	36 121	144 580	760	805	106
Pacyficzny	13	542 905	12 270	7 455	32 590	1 740	2 656	153
Słowiańsko-prawosławny	9	595,827	34 540	25 018	107 694	1 005	3 118	310
Zachodni (europejski)	8	158 486	3 514	19 365	105 342	7 487	29 969	400
Buddyjsko-hinduski	6	2 288 066	80 870	15,669	86 503	416	1 070	257

Źródło: opracowanie własne na podstawie Huntington (1998, s. 21); The World Bank, data.worldbank.org (dostęp: 20.06.2020).

Najniższe dochody na osobę w 2018 r., kształtujące się w przedziale 805–1181 USD, wykazywały kręgi islamski, buddyjsko-hinduski i afrykański, które razem zajmowały ponad 80% łącznej powierzchni terytorialnej państw OMPE (17,5 mln km²) i liczyły ponad 80% populacji całej grupy (553,3 mln w 2018 r.). Analiza państw będących w obrębie tych kręgów wykazała, że nie udało się wykorzystać tradycji afrykańskiej, islamskiej, buddyjskiej czy hinduskiej jako inspiracji do przyspieszenia rozwoju gospodarczego.

Blisko połowa badanych krajów leżała w zasięgu afrykańskiego i islamskiego kręgu kulturowego. Wspólną cechą większości państw przynależących do tych kręgów była przeszłość kolonialna²⁴, niosąca za sobą m.in. sztuczne ustalanie granic państwowych. Podziały terytorialne dotyczyły również ukształtowanych w długim procesie historycznym grup ludności, spójnych kulturowo – pod względem etnicznym, językowym, wierzących w te same bóstwa, w tę samą hierarchię wartości. Na tym tle rodziło się mnóstwo konfliktów zbrojnych, przerażających się w wieloletnie wojny na tle religijnym i etnicznym, które osłabiały gospodarki państw OMPE należących do tych kręgów kulturowych, o czym świadczył niewielki wzrost PKB na osobę w kręgu afrykańskim (z 590 USD w 1970 r. do 1181 USD w 2018 r.) i tylko 29-procentowy wzrost PKB w kręgu islamskim (z 760 USD w 1970 r. do 805 USD w 2018 r.). Związane było to ze spadkiem PKB na osobę wielu krajów przynależących do tych dwóch kręgów. Spośród państw OMPE należących do afrykańskiego kręgu spadek

²⁴ Do pozytywnych skutków kulturowych polityki kolonialnej zalicza się przyjęcie przez państwa OMPE przynależące do islamskiego kręgu kulturowego i afrykańskiego kręgu kulturowego wielu elementów kultury europejskiej, rozwiązań prawnych oraz osiągnięć nauki i techniki.

wywołany wojnami dotyczył m.in. Liberii (o 66% w latach 1980–1990), Sierra Leone (o 54% w latach 1990–2000), Sudanu Południowego (o 17% w latach 2010–2018), natomiast w przypadku islamskiego kręgu m.in. Afganistanu toczącego wieloletnią wojnę z ZSRR (spadek o 18% w latach 1980–1990 i 39% w latach 1990–2000), Mauritanii (spadek o 22% w latach 1970–1980), Somalii (o 23% w latach 1990–2000).

Liczne zasady islamu nie sprzyjają rozwojowi gospodarczemu, z powodu silnego wpływu religii na gospodarkę, politykę państwa oraz życie prywatne mieszkańców. Religijne prawo koraniczne (szariat) definiuje życie społeczne (Mrozek-Dumowska, 2014, s. 67–71) i przejawia się brakiem poszanowania praw człowieka, uznawaniem kar cielesnych, zakazem picia alkoholu i uprawiania gier hazardowych, wielodzietnością, wielożeństwem (Banek, 2007). Nawet rytm dnia jest wyznaczany przez religię, co wiąże się z modlitwą 5 razy dziennie, a podczas ramadanu od świtu do zachodu słońca. Zasady wiary wpływają na rozmieszczenie chowu trzody chlewnej, gdyż islam zabrania jedzenia mięsa wieprzowego, jako „nieczystego”. Według wierzeń wyznawców islamu zakaz spożywania wieprzowiny ustrzeże wiernych przed chorobami i epidemiami wywołanymi przez spożywanie szybko psującego się w gorącym klimacie mięsa wieprzowego (Hardy, 2016, s. 14–34). Zachowawcze zasady islamu nie sprzyjają rozwojowi zróżnicowanej produkcji przemysłowej, opierającej się na przejściu postępowych norm kulturowych krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo, co po części wynika z niskiego poziomu edukacji w krajach islamskich.

Wprawdzie nie udało się wykorzystać kultury islamskiej jako inspiracji do przyspieszenia rozwoju gospodarczego w państwach OMPE, to w dalekiej przeszłości była to kultura sprzyjająca rozwojowi. Islam spowodował upowszechnienie systemu dziesiętnego oraz rozwój nauk ścisłych, takich jak astronomia, matematyka, fizyka. W związku z faktem, że religia zakazuje lichwy, wykształcono metodę przeprowadzania operacji pieniężnych ułatwiających handel bezgotówkowy za pomocą czeków, weksli, leasingów. Dorobek powstały na gruncie islamu stanowił podstawę do odrodzenia się cywilizacji europejskiej.

Silny wpływ na gospodarkę i politykę ma również hinduizm i buddyzm. Kult krowy jako „zwierzęcia świętego”, którego pozbawienie życia jest porównywalne do zabójstwa człowieka (np. w Nepalu) sprawia, że ogromne pogłowie bydła nie jest wykorzystywane gospodarczo (stare bydło stanowi nie tylko obciążenie pastwisk, ale utrudnia transport, komunikację czy też utrzymanie czystości na ulicach). Innym przejawem religii na życie społeczno-gospodarcze w hinduizmie jest system kastowy (Mrozek-Dumowska, 2014, s. 42–46), przyczyniający się do dysproporcji społecznych. Wykształcenie odgrywa niewielkie znaczenie w porównaniu z pochodzeniem, które ogranicza wykonywanie pewnych zawodów przez przedstawicieli określonych kast, a to w konsekwencji negatywnie wpływa na rozwój gospodarki.

Praktykowana zarówno w hinduizmie, jak i buddyzmie wiara w reinkarnację zabrania zabijania istot żywych (zasada ahimsy) (Ratnasekera, 1998, s. 81–88), co przejawia się dużą rolą wegetarianizmu. Dlatego kraje przynależące do buddyjskiego kręgu kulturowego jak Kambodża, Laos, Mongolia cechuje duży udział rolnictwa w tworzeniu PKB. Buddyzm nakazuje posłuszeństwo, skromność, życie w pokojowej postawie oraz małą konsumpcję (Burman, 1979, s. 5–23), co ma negatywny wpływ na rozwój gospodarki.

Wprawdzie uwarunkowania kulturowe są jednym z głównych czynników warunkujących wysoki poziom rozwoju gospodarczego i wysoką dynamikę rozwoju gospodarki, to teza ta nie sprawdza się w przypadku wszystkich krajów. Potwierdzeniem jest zróżnicowanie gospodarek wewnątrz poszczególnych kręgów kulturowych. Na przykład w afrykańskim kręgu mamy Burundi z PKB na osobę równym 211 USD w 2018 r., jak też Gwineę Równikową z PKB na osobę wyższym o prawie pięćdziesiąt razy (10 135 USD) czy Botswanę – o prawie czterdzieści razy (8031 USD). To samo dotyczy islamskiego kręgu kulturowego: Somalia z PKB na osobę 107 USD i Brunei z PKB na osobę 31 437 USD, czy latynoamerykańskiego: Haiti z PKB na osobę 730 USD, Bahamy – 27 261 USD czy Trinidad i Tobago – 15 161 USD. Przy czym należy pamiętać, że zarówno Gwinea Równikowa, Brunei, jak i Trinidad i Tobago to przykłady krajów naftowych, których gospodarki wzbogaciły się dzięki odkryciu ropy naftowej i jej eksploatacji za pomocą kapitału obcego²⁵. Z kolei wspomniana Botswana, będąc jednym z najsłabiej rozwiniętych krajów świata, w ciągu dwóch dekad stała się jednym z najbogatszych państw afrykańskich. Stało się to dzięki odkryciu złóż diamentów (Tsie, 1995, s. 126–178), ale przede wszystkim było to zasługą przywództwa prezydenta S. Kahama i umiejętnemu wykorzystaniu zysków ze sprzedaży diamentów na rozwój infrastruktury, systemu edukacyjnego i podniesienie poziomu opieki zdrowotnej (Jerry, 2016, s. 7–15, 92–98). Reformy obejmowały również walkę z panującą korupcją, co w znacznym stopniu przyczyniło się do zmiany mentalności i kultury społeczeństwa Botswany. Choć należy mieć na uwadze, że stosunkowo szybki wzrost gospodarczy w wyżej wymienionych krajach nie wyeliminował ich dystansu w stosunku do krajów północnoamerykańskich czy zachodnioeuropejskich. Nadal pozostały one gospodarczo zacofane, co świadczy o pogłębiającej się polaryzacji państw OMPE, pomimo ich uczestnictwa w postępujących procesach globalizacji.

²⁵ Przykładowo PKB na osobę w Gwinei Równikowej przed odkryciem złóż ropy naftowej w 1970 r. było ponad siedem razy niższe niż 2018 r. (wzrost z 1385 USD do 12 386 USD).

Podsumowanie

Różne kultury, będące pod silnym oddziaływaniem religii, od wieków niosły za sobą odmienny stosunek do pracy, a to z kolei miało istotny wpływ na gospodarki państw i ich poziom rozwoju. Najwyższy poziom gospodarczy cechował zachodnioeuropejskie państwa OMPE, będące pod wpływem chrześcijaństwa, a w szczególności protestantyzmu. Pozytywne oddziaływanie tej religii było również zauważalne w krajach latynoamerykańskich, pacyficznych oraz będących pod wpływem kultury słowiańsko-prawosławnej. Tradycja afrykańska, islamska czy też buddyjska i hinduska nie były inspiracją do przyspieszenia rozwoju gospodarczego państw OMPE. Zasady islamu, buddyzmu i hinduizmu nie sprzyjały rozwojowi z powodu silnego wpływu religii na gospodarkę. Natomiast skutkiem częstych konfliktów w państwach nacechowanych kulturą afrykańską była stagnacja lub regres gospodarczy.

Obok religii istotnym wykładnikiem cech kulturowych był używany język. Porozumiewanie się tym samym językiem umożliwiało rozwój rynku wewnętrznego oraz powiązania gospodarcze ze światem. Wprawdzie spośród całej populacji państw OMPE najwięcej osób mówiło po francusku – dwukrotnie więcej niż po angielsku – to potencjał ekonomiczny obu podgrup, wyrażany wielkością produktu krajowego brutto, był podobny. Z kolei najwyższy dochód w przeliczeniu na osobę wykazywały społeczeństwa hiszpańskojęzyczne.

Przyspieszone procesy globalizacyjne ostatnich kilku dekad w istotny sposób wpływają na przenikanie się i dyfuzję kultur (Orłowska, Żołądkiewicz, 2002, s. 165). Kultura stała się ważną siłą, która dzieli i łączy. Obyczaje, stosunki społeczne, światopogląd, założenia filozoficzne różnią się znacząco w poszczególnych kręgach kulturowych, co utrudnia kooperację, z kolei państwa o podobnych cechach kulturowych podejmują często korzystną dla nich współpracę gospodarczą. W państwach o podobnej kulturze istnieje większa integracja i mniejsze prawdopodobieństwo wybuchu konfliktów. Zróżnicowanie kulturowe, w tym językowe, religijne, etniczne, wielokrotnie doprowadzało do krwawych konfliktów i dezintegracji wielu społeczeństw afrykańskich, czego przykładem były dążenia Erytrei czy Sudanu Południowego do uzyskania niepodległości. Konflikty o podłożu religijnym doprowadziły do rozbicia struktur politycznych i gospodarczych w byłej Jugosławii, w efekcie czego powstały m.in. państwa OMPE, jak Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra i Macedonia Północna. Z kolei wspólne korzenie kulturowe krajów europejskich doprowadziły do powstania Unii Europejskiej, zrzeszającej m.in. państwa OMPE, jak Cypr, Estonia, Malta, czy powołania Europejskiego Obszaru Gospodarczego, będącego strefą wolnego handlu m.in. dla Cypru, Estonii, Islandii, Liechtensteinu, Malty. Zaowocowało

to korzyściami wynikającymi ze wzajemnych relacji gospodarczych. Podobnymi przykładami są stowarzyszenia oparte na wspólnotcie kulturowej: Unia Afrykańska zrzeszająca 37 afrykańskich państw OMPE oraz Karaibska Wspólnota i Wspólny Rynek CARICOM, w skład której wchodzi 14 analizowanych państw. Niewątpliwie wspólne cechy kulturowe powodują, że integracja gospodarcza przebiega szybciej i sprawniej, przynosząc stronom więcej korzyści. Natomiast odmienność kulturowa, w świecie zachodzących przemian, wymaga coraz większej identyfikacji kulturowej oraz właściwej edukacji w zakresie różnic kulturowych. Bardzo istotne w relacjach gospodarczych jest również zaufanie społeczne, gdyż pozwala nie tylko podejmować współpracę, ale często obniża koszty zawieranych transakcji (Fukuyama, 1997, s. 20; Huntington, 1998, s. 217–218; Oczkowska, 2011, s. 162).

Analiza odmienności kulturowej państw OMPE została dokonana według klasyfikacji S. Huntingtona opartej na kręgach kulturowych, będących pod wpływem religii i etyki oraz języka, aczkolwiek należy mieć na uwadze, iż istnieje wiele innych czynników (np. ustrój państwowy, jakość administracji, przywództwo, zawartość społeczeństw, zasoby kapitałowe, położenie geograficzne), które również mają ogromny wpływ na poziom rozwoju gospodarczego państw OMPE, a nie były przedmiotem analizy w tym artykule.

CULTURAL DIFFERENCES AND THE DEVELOPMENT LEVEL OF THE WORLD'S SMALLEST ECONOMIES

Abstract

Many factors have an impact on the development of the world's smallest economies. The cultural conditions are one of them. The aim of the study is to identify the interdependencies between different cultures and socio-economic development of 93 countries, being the world's smallest economies, and also the impact of cultural differences on their diverse levels of development.

Keywords: culture, cultural regions, economic potential, cultural differences, culture and the level of development, economic integration

Bibliografia

1. Banek, K. (2007). *Słownik wiedzy o religiach*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Park.
2. Bauman, Z. (1966). *Kultura i społeczeństwo: preliminaria*. Warszawa: PWN.
3. Burman, B.R. (1979). *Religion and Politics in Tibet*. New Delhi: Vikas.
4. Coyle, D. (2018). *PKB: krótka, lecz emocjonująca historia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
5. Cynarski, W.J. (2003). *Globalizacja a spotkanie kultur*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
6. Dziemidok, B. (2002). Tożsamość narodowa a sztuka i nowe media w epoce globalizacji, *Kultura i Społeczeństwo*, 1.
7. Elias, N. (1980). *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
8. Fukuyama, F. (1997). *Zaufanie. Kapitał Społeczny a Droga do Dobrobytu*, tłum. A. Śliwa, L. Śliwa, Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
9. Gade, A.M. (2007). Islam. W: *The Oxford Handbook of Religion and Emotion*, J. Corrigan (red.). Oxford: Oxford University Press.
10. Hardy, L.H. (2016). *Islam Religion*. San Jose: Independently published.
11. Harrison, L.E., Huntington, S.P. (red.). (2003). *Kultura ma znaczenie, jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*. Poznań: Zysk i S-ka.
12. Herder, J.G. (1962), *Mysli o filozofii dziejów*, t.1. Warszawa: PWN.
13. Huntington, S.P. (1998). *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie MUZA.
14. Jerry, S. (2016). *History of Botswana: Early history, Government, Economy, People*. Abidjan: Sonit Education Academy.
15. Kluckhohn, C. (1949). *Mirror for Man*. New York: Whittlesey House.
16. Kłosowska, A. (1981). *Socjologia kultury*. Warszawa: PWN.
17. Kroeber, A., Kluckhohn, C. (1952). *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge: Papers of Peabody Museum.
18. Kuciński, K. (2005). Ludność. W: *Geografia gospodarcza świata*, I. Fierla (red.). Warszawa: PWE.
19. Landes, D.S. (2003). Kultura przesadza prawie o wszystkim. W: *Kultura ma znaczenie*, L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), tłum. S. Dymczyk. Poznań: Zysk i S-ka.
20. Linton, R. (1975). *Kulturowe podstawy osobowości*. Warszawa: PWN.
21. Mączyńska, E. (2019). Refleksje na kanwie książki Diane Coyle pt. PKB: krótka, lecz emocjonująca historia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, *Biuletyn PTE*, 3(86).

22. Malinowski, B. (2000). *Dzieła*, t. 9, *Kultura i jej przemiany*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
23. Mrozek-Dumowska A. (2014). *Religia a globalizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Askon.
24. Oczkowska, Ż. (2011). Związki kultury i gospodarki w pismach Portera i Huntingtona, *Diametros*, 27.
25. Orłowska, R., Żołądkiewicz, K. (red.). (2002). *Globalizacja i regionalizacja w gospodarce światowej*. Warszawa: PWE.
26. Ostler, N. (2005). *Empires of the World: A Language History of the World*. London: Harper Collins Publishers.
27. Ratnasekera, L. (1998). Buddhism and Christianity, *Dialogue and Universalism*, Vol. IX, 4.
28. Rykiel, Z. (2006). *Podstawy geografii politycznej*. Warszawa: PWE.
29. Sakowicz, E. (2009). *Religioznawstwo*. Lublin: Wyd. Polihymia.
30. Schweder, R.A. (2003). Mapy zasad moralnych, zarozumiałość pierwszego świata. W: *Kultura ma znaczenie. Jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.). Poznań: Zysk i S-ka.
31. *Słownik etnologiczny* (1987). *Terminy ogólne*. Poznań: PWN.
32. Taylor, F. (1911). *Principles of Scientific Management*. New York–London: Harper & Brothers.
33. Trzcińska, B. (2007). Różnice i podobieństwa. W: *Geografia*, K. Kuciński (red.). Warszawa: Difin.
34. Tsie, B. (1995). *Political Economy of Botswana in SADCC (Southern Africa Political Economy)*. Harare: Sapes Trust.
35. Weber, M. (2010). *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
36. Wosińska, W. (2010). *Oblicza globalizacji*. Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa.
37. Wyżnikiewicz, B. (2003). Wielkie zamieszanie wokół liczenia PKB, *Obserwator Finansowy*, 14 sierpnia.
38. Zienkowski, L. (2001). *Co to jest PKB?: jego rola w analizach ekonomicznych i prognozowaniu*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
39. Zorska, A. (1998). *Ku globalizacji*. Warszawa: PWN.

Źródła internetowe

1. Central Intelligence Agency, the World Factbook, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook.
2. Ethnologue Languages of the World. 22nd Edition, Dallas, Texas: SIL International, www.ethnologue.com.

3. Feldmann, H., *Protestantism, Labor Force Participation, and Employment Across Countries*, core.ac.uk/download/pdf/1583323.pdf.
4. ONZ, www.un.org/en/member-states.
5. *The Economist*, www.economist.com/christmas-specials/2001/12/20/a-world-empire-by-other-means.
6. The World Bank, *Literacy rate, adult total (% of population ages 15 and above)*, data. worldbank.org.
7. Unicef Data, data.unicef.org/topic/education/literacy.